

ДОСТОЙНИТЕ НЕПОЗНАТИ

50 значими личности
от българската
история

Мартин Чорбаджийски
Теодор Борисов

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© Мартин Чорбаджийски, Теодор Борисов, *автори*

© Мирела Мишева, *редактор*

© Диана Благоева, *коректор*

© Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД

София, 2022 г.

ISBN: 978-619-7496-97-0

ДОСТОЙНИТЕ НЕПОЗНАТИ

50 значими личности
от българската
история

Мартин Чорбаджийски
Теодор Борисов

София
2022

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	11
Александър Ганчев <i>Летописецът на българските войни</i>	15
Анастас Иширков <i>Патриархът на българската география</i>	19
Асен Овчаров <i>Създателят на съвременния български джаз</i>	25
Асен Пейков <i>И в Рим му сваляха шапка</i>	29
Асен Траянов <i>Изследователят на венецуелската джунгла</i>	33
Асен Христофоров <i>Ерудитът, който преживя Белене</i>	37
Беньо Цонев <i>Покровителят на свещения ни език</i>	41
Борис Вазов <i>Сеячът на българската журналистика</i>	45
Боян Ботев <i>Най-малкият Ботев, който загина за Съединението</i>	49
Варненски и Преславски митрополит Йосиф <i>Защитникът на православната вяра</i>	53

Васил Кънчов	
<i>Самобитният учен</i>	57
Васил Н. Карагьозов	
<i>Индустриалецът, който стана монах</i>	63
Василий Доростолски и Червенски	
<i>Смиреният наставник на царското семейство</i>	67
Васко Абаджиев	
<i>Геният на цигулката</i>	71
Владимир Куртев	
<i>Революционерът спасител на българските евреи</i>	75
Георги Вълкович	
<i>Моторът на българската дипломация</i>	81
Георги Христович	
<i>Закрилникът на родната природа</i>	87
Димитър Павлович	
<i>Слънцето на Свищов</i>	91
Димитър Кудоглу	
<i>Тютюневият търговец със сърце от злато</i>	95
Екатерина Симидчиева	
<i>Българката, която пожертва най-скъпото</i>	101
Жорж Папазов	
<i>Неразбраният авангардист</i>	105
Златан Дугов	
<i>Български режисьор от европейски мащаб</i>	109

Ива Ваня	
<i>Феята на немското кино</i>	<i>113</i>
Иван Вариклечков	
<i>Първият български действащ контраадмирал</i>	<i>117</i>
Иван Грозев	
<i>Кандидатът за Нобелова награда</i>	<i>121</i>
Йордан Иванов	
<i>Откривателят на „История славянобългарска“</i>	<i>125</i>
Йорданка Филаретова	
<i>Живот, отдаден на благотворителност</i>	<i>131</i>
Констанца Ляпчева	
<i>Майката на българските деца</i>	<i>135</i>
Коста Евтимов Наполеона	
<i>Хайдутинът гарибалдиец</i>	<i>139</i>
Кръстю Златарев	
<i>Командирът на Македонската дивизия</i>	<i>143</i>
Люба Велич	
<i>Оперната сензация</i>	<i>147</i>
Мария Сутич	
<i>Жената в Хвърковатата чета</i>	<i>151</i>
Мария-Луиза Досева-Георгиева	
<i>Архитектът, който преобрази Бургас</i>	<i>155</i>
Матей Преображенски	
<i>Монахът революционер, монахът изобретател, монахът просветител . .</i>	<i>159</i>

Мирчо Качулев	
<i>Авангардният изобретател</i>	<i>165</i>
Надежда Станчова, лейди Мюър	
<i>Първата българка дипломат</i>	<i>169</i>
Неделя Петкова	
<i>Просветителката на българските девойки</i>	<i>175</i>
Недко Каблешков	
<i>Благодетелят на Пловдив</i>	<i>181</i>
Никола Карев	
<i>Председателят на Крушевската република</i>	<i>185</i>
Никола Танев	
<i>Свободолюбивият творец</i>	<i>189</i>
Петър Боев	
<i>Летописецът на родната фотография</i>	<i>193</i>
Рафаил Попов	
<i>Вдъхновителят на българската археология</i>	<i>197</i>
Рашко Зайков	
<i>Българският ученик на Айнщайн</i>	<i>201</i>
Сребра Родопска	
<i>Ученият, на когото дължим БЦЖ ваксината у нас</i>	<i>205</i>
Стефан Ватев	
<i>Педиатърът, който спря холерата</i>	<i>209</i>
Стоян Ватралски	
<i>Овчарчето, което стигна до Харвард</i>	<i>215</i>

Тодор Пеев	
<i>Революционерът идеалист</i>	<i>219</i>
Хаджи Ненчо Палавеев	
<i>Благодетелят с търговия на три континента</i>	<i>225</i>
Христо Бучекчиев	
<i>Покорителят на Европа</i>	<i>229</i>
Яков Крайков	
<i>Бащата на печатното дело у нас</i>	<i>233</i>
Литература	<i>237</i>

ПРЕДГОВОР

Мнозина изследователи смятат, че историята се прави не от масите, а от личностите. Макар и подобно твърдение да не изчерпва напълно механизмите, които водят до определени събития или процеси, то има своето основание. Обикновено историческите епохи са неразривно свързани с имената на владетели, военачалници, хора на науката и изкуството, които определят дневния ред на обществото. За повечето от тях са изписани стотици страници, докато други остават в забвение и са познати само на тесните специалисти.

Историята на България също ни сблъсква с фигури, за които няма да прочетете в учебниците, но които са дали своя принос за развитието на страната. Те са се сражавали за свободата и независимостта на Отечеството, изграждали са го със своите качества и способности или са оставили за бъдещите поколения забележителни произведения на изкуството. Някои от тези личности са намерили реализация в чужбина и поради идеологически или конюнктурни причини през годините у нас имената им не са споменавани. Всички те попадат в графата „Достойни непознати“.

Настоящата книга е основана на поредицата, която сдружение „Българска история“ публикува в продължение на повече от година. Нейното начало бе поставено в първите седмици на пандемията от коронавирус с профила на д-р Сребра Родопска, разработила българската БЦЖ ваксина. Името на д-р Родопска нашумя в контекста на тогавашните събития и бе логично да си зададем въпроса колко още подобни достойни българи и българки остават неизвестни за широката аудитория. С всяка следваща публикация популярността на поредицата растеше, а положителните отзиви бяха многобройни. Това логично доведе до идеята за осъществяване на изданието, което днес държите в ръцете си.

Още в самото начало трябва да уточним, че книгата не е енциклопедичен справочник или алманах. Със сигурност личностите, които заслужават профили им да бъдат включени в такова издание, съвсем не са малко и изчерпателното им представяне предполага издаването на многотомник. При подбора сме се ръководили от

желанието да обхванем имена от възможно най-много сфери на обществения живот. Ясно съзнаваме, че е невъзможно да бъде съпоставен трудът на един лекар с този на една оперна певица, но обединяващото е, че всички представени личности са безспорни авторитети в своята област. Немалка част от тях развиват активна благотворителна и общественополезна дейност, с което показват, че не се интересуват само от собственото си благополучие, а и от това на хората около тях.

Профилите на достойните непознати се основават на множество изследвания, статии, биографични справки и документални филми, правени през годините. Водени от принципа „Не оставяй фактите да развалят добрата история“, авторите на някои от тях тиражират твърдения, които добавят колоритни щрихи към образа на представяната личност, но не съответстват на историческата истина. При писането на настоящата книга сме се старали да не се подведем от сензационното, а да представим максимално пътен и достоверен портрет на всеки един от избраните дейци.

Целта на настоящото издание е да повдигне завесата и да запознае читателите с личности, които могат да послужат за пример и в днешно време. Лекарите няма как да не се вдъхновят от Стефан Ватев или Димитър Павлович, любителите на приключенията ще се удивят от историите на Асен Траянов и Христо Бучекчиев, а занимаващите се с наука могат да се поучат от Рашко Зайков и Георги Христович. Историите на Коста Евтимов Наполеона и Иван Вариклечков ще ни покажат колко е важно да защитаваш своя род и родина, докато Василий Доростолски и Червенски и митрополит Йосиф ще ни върнат във времената, когато авторитетът на църквата е бил безспорен. Няма как да не обърнем внимание на личности като Констанца Ляпчава и Димитър Кудоглу, за които благотворителността е много повече от един публичен акт. Разващата се на все по-голям интерес тема за жените в българската история също не е подмината, като редом до значимите за българското общество Неделя Петкова и Йорданка Филаретова са представени Ива Ваня и Люба Велич, чийто живот протича основно зад граница.

Някои от представените 50 личности са част от всекидневния живот, тъй като на тях са кръстени улици, открити са възпоменателни плочи или паметници, но твърде вероятно дори живеещи-

те в съответния район понякога се питат кой всъщност се крие зад това име. Следващите страници ще дадат отговор на тези въпроси и ще покажат колко пъстра и разнообразна може да бъде българската история. Във всяка една сфера могат да се намерят достойни личности, които да покажат на съвременните българи, че таланът, упоритостта, сериозната работа и личните качества са в основата на успеха.

Приятно четене!

От авторите

...и да се извърши работата на евангелисти. Наистиници на съвременните кметове и други решителни и подложени на въско село и датеството и ръководството на свещеника на съвместничество и други подходи за таа цял се устрои приходи, съ пооща на стигне изпълнението на задачи приходи ще навлиза осигни от които се надя че ще му се от Държавата, и от доброволните, равни чрез свещениците и други за това ерлства, още и от прачеларството, градинарството, свилат земледелието, които той ще обработва на на земити, принадлежащи на селтети, както и от приходити на които за въ бджалче ще се устрои на изложение на задачите на които че програмата на настоящи селитата, подъ названието: "свои направиение да се дйствителна на оми свой денил. Държавни селат

и да бран...
тата на аноматрен...
да дава свидетелств за р...
да послужат за напри...
еделието. За разн...
тителата

АЛЕКСАНДЪР ГАНЧЕВ

Летописецът на българските войни

Много често българските офицери са личности, които не се ограничават единствено във военната област. Те участват активно на дипломатическата сцена, научното поприще, държавните институции и пр. Историята на полк. Александър Ганчев е точно такава. Започнал своя професионален път във войската, той изпълнява също така различни дипломатически задачи и се утвърждава като уважаван военен историк, автор на изследвания за военните конфликти на България.

Роген е на 20 декември 1878 г. в Плевен, където получава основното си образование, след което продължава да учи в София. Постъпва във Военното училище и го завършва през 1899 г. През 1905 г. печели стипендия за следване в Торинската генералщабна академия, откъдето се дипломира през 1909 г. Когато избухва Итало-турската война (1911 – 1912) Александър Ганчев е изпратен като наблюдател в щаба на италианския експедиционен корпус в Северна Африка заедно с лейт. Неделчо Недев. Тук двамата обръщат специално внимание на италианските военновъздушни сили – самолети, балони и дирижабли. Още през същата 1911 г. Ганчев е назначен и за военен аташе към българската легация в Рим.

Преди тези две задачи изпълнява различни задължения в българската армия. Изкарва пет години в Четвърти пехотен плевенски полк, а през 1909 – 1910 г. ръководи отделение в Щаба на армията. След това получава назначение за адютант в Пета пехотна дунавска дивизия. Преподава във Военната академия от 1914 до 1915 г. Непосредствено преди включването на България в Първата световна война става командир на Трета дружина в Четвърти пехотен плевенски полк, а през 1916 г. вече е помощник началник-щаб на Първа армия. През следващата година се сражава на Македонския и Добруджанския

фронт начело на 42-ри пехотен полк. Свидетелство за доверието в неговите качества е определянето му за началник на Военно-политическото отделение към Главната квартира на армията.

След края на войната попада сред съкратените офицери съгласно разпоредбите на Ньойския договор. На възстановителния конгрес на Съюза на запасните офицери (СЗО) от 16 май 1920 г. е избран за един от заместник-председателите. Същата година кабинетът на БЗНС го привлича в работата на Дирекцията на трудовата повинност, с ранг на дивизионен командир. През 1936 г. повторно е избран на подпредседателската длъжност в Съюза.

Полк. Александър Ганчев се проявява и на научната арена с ценните си изследвания по българска военна история. Свидетелство за високите постижения в тази област е привличането му в създадената към Министерството на войната комисия за изготвяне на многотомна история на Балканските войни. Сред най-значимите самостоятелни трудове, публикувани от него, са двутомникът „Войните през Третото българско царство“ (1935 и 1937 г.) и „Междусъюзническата война – 1913“ (1940 г.). Пише и по теми, свързани с актуални военни въпроси, като въздушната война и самозащитата на населението, стопанската и военната мощ на балканските държави, а също така бъдещето на Европа, България и нейните национални стремежи. Вниманието заслужават и материалите, посветени на София, където анализира стратегическото значение на столицата в контекста на Балканския полуостров. Тези свои разсъждения публикува в две статии на страниците на сп. „Сердика“, изданието на Столичната община.

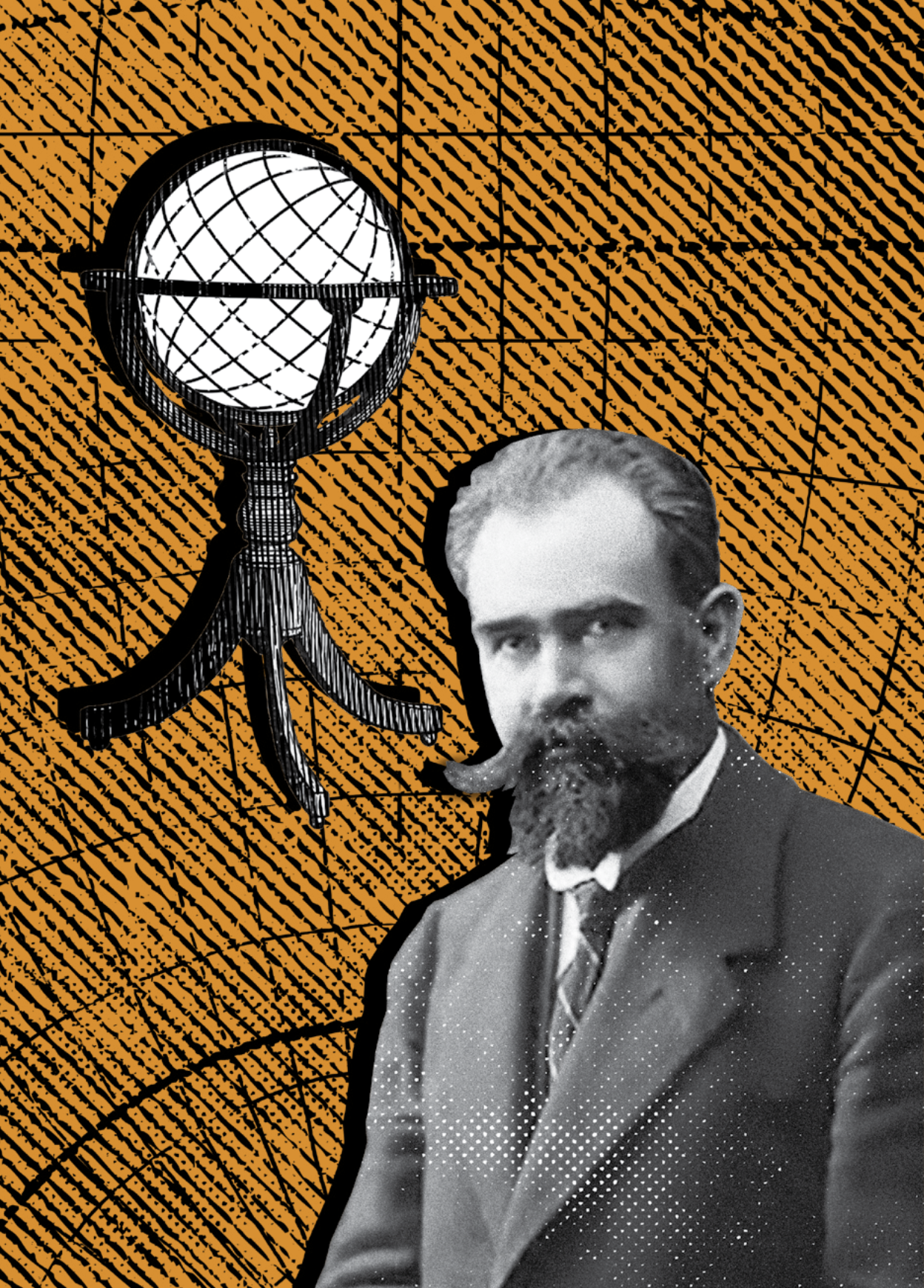
Проявява се и в журналистическата сфера като заместник главен редактор на в. „Слово“, печатния орган на Дружеството на столичните журналисти, директор е на седмичника „Утрешна България“ и пише още във вестниците „Вечер“, „Отечество“, „България“ и др.

В годините на Втората световна война специално се фокусира върху писане на материали за развоя на военните действия. През 1943 г. е определен за един от членовете на българската делегация в Международната комисия за разследване на обстоятелствата около избиването на полските офицери в Катинската гора. В същата година заедно с Илия Каблешков, също подпредседател на СЗО, прави обиколка на български градове със задача да поддържа обществената подкрепа за политиката на кабинета по време на

Втората световна война. Това е в съзвучие с поставените от военния министър ген. Никола Михов инструкции СЗО да работи за запазване на вярата в победата на Оста, а оттам и в правилността на външнополитическия курс на България, вяра, разкладена след неуспешната обсада на Сталинград.

След 9 септември 1944 г. е арестуван и тук последващата му съдба е обвита в неизвестност. Знае се, че е отведен в Щаба на милицията, откъдето е изпратен в Дирекцията на полицията. Народният съд задочно го осъжда на смърт, глоба от 50 000 лв. и лишаване от права в рамките на Шести състав, който съди издатели и редактори на вестници, списания, журналисти, писатели, артисти и научни дейци. Произведенията на полк. Ганчев са включени в списъците на забранената литература.¹ Смята се, че е ликвидиран от новата власт. Във връзка с това сред публикуваните на сайта на Държавна агенция „Архиви“ документи, свързани с процеса срещу полк. Ганчев, се намира и определение на Върховния касационен съд (ВКС) от 28 юни 1947 г., с което задочната присъда е обезсилена въз основа на факта, че „не се възбужда наказателно преследване срещу починало лице, а започналото такова се прекратява“, като се приема, че присъдата е издадена именно на такова лице.

¹ Списъците на забранена литература са съставени в периода 1945 – 1957 г. Тяхната цел е да се прочистят книжните фондове в страната от онези произведения, които не съответстват на новия политически режим или се определят като „вредни“ за него.

АНАСТАС ИШИРКОВ

Патриархът на българската география

След Освобождението на България наред с всичко друго започва и процесът по изграждане и развитие на клоновете на науката. Това е един дълъг и сложен процес, който зависи в определена степен от конкретната общественно-политическа ситуация. Улеснен е благодарение на хора със страст към науката и неуморната работа, които полагат темелите на дадената област у нас. Типичен представител на тази категория е проф. Анастас Иширков, първият учен и професор по география в България.

Житейският му път започва в Ловеч на 5 април 1868 г. Баща му умира, когато е твърде малък, и той остава изцяло под грижите на майка си. След като завършва трети гимназиален клас в родния си град през 1884 г., продължава да учи в Априловската гимназия. През януари 1888 г. обаче избухва ученически бунт, гимназията е затворена и младият ловчанлия се мести в Търновската гимназия, която и завършва. Още на този етап от своя живот проявява интерес към литературата и народното творчество. Започва да събира народни умотворения, които, макар и да остават неотпечатани, частично се използват от проф. Беньо Цонев в дисертацията му на тема „Източнобългарският вокализъм“.

След завършване на гимназиалното си образование с отличен успех Иширков подава молба за учителско назначение до Министерството на народното просвещение. Едва ли обаче е очаквал, че вместо това ще получи предложение да следва със стипендия в открития едва няколко месеца преди това Висш педагогически курс в столицата, който впоследствие се превръща в Софийски университет. С това младият ловчанлия се нарежда сред първите завършили висше учебно заведение у нас.

След това постъпва във Варненската гимназия като преподавател по български език, красноречие и география. Не спира да се интересува от литература и през 1892 г. е изпратен в Германия, където специализира славянска филология. Заедно с лекциите по специалността

той посещава занятията на немския географ Фридрих Ратцел, а също така лекции по философия при проф. Фолкелт. Като възпитаник на Историко-филологическия факултет се интересува силно и от история, затова слуша лекциите на Карл Лампрехт. Тук съдбата сякаш отново посочва правилния за него път, когато Иширков разбира за откриването на катедра по география в Университета и решава да се отдаде на тази наука. За целта удължава престоя си в Германия с една година, за да посещава лекциите на Ратцел, който става научен ръководител на дисертационния труд на Иширков на тема „Южна България“, защитен успешно през август 1895 г.

Оттук започва същинската му кариера като географ. Първо е назначен за учител по дисциплината в Първа мъжка гимназия в София, но заедно с това се занимава с извършване на проучвания на терен и публикува първите си географски статии, а в края на 1895 г. Министерството на народното просвещение отново го изпраща на обучение в Германия при друг прочут географ – Фердинанд фон Рихтхофен.

През февруари 1898 г. след спечелен конкурс е назначен за редовен доцент в Софийския университет (тогава носещ името Висше училище). През 1903 г. става извънреден професор, а шест години по-късно – и редовен. Чак до 1915 г. той е единственият хабилитиран преподавател по география в Университета, води 17 дисциплини и същевременно продължава да пише научни трудове и да предприема изследователски пътувания, които разширява до държави от Европа, Балканите и Мала Азия. Освен това е ръководител на Географския институт на Университета и е създател на Българското географско дружество. Така благодарение на усилията на Иширков географската наука в България процъфтява. Едва ли е изненада, че през академичната 1915 – 1916 г. той е ректор на Университета.

Подобно на други свои колеги от онова време, той не се затваря единствено в научната сфера и подпомага родината и по други начини. През Балканската война е причислен към Седма пехотна рилска дивизия, с която изминава пътя до Солун. Участва в две експедиции с Богдан Филов, първата от 16 декември 1912 до 26 април 1913 г., чиято цел е да се изследват паметници на духовната и материалната култура в Македония и Одринска Тракия. Втората е от 1916 г. в Поморавието и Македония и е проведена по инициатива на Генералния щаб на армията. Мисията съставя доклади по въпроси от различно

естество: от етническият характер на населението до геоложките и географските особености на териториите.

Професорът е включен в българската делегация за мирни преговори след злощастната Междусъюзническа война, а през Първата световна война е в делегацията за подписване на Букурещкия мирен договор, с който се признава поражението на Румъния, а после – и в тази за Брест-Литовския мирен договор, с който Русия излиза от войната. През 1917 г. заминава за Берн на специална мисия с културен характер, която продължава близо две години.

Взема отношение и по македонския въпрос, когато влиза в спор със сръбския учен проф. Йован Цвиич. Иширков категорично се противопоставя на опитите на Цвиич да обоснове сръбските претенции към Вардарския край с довода, че р. Морава намира своето естествено продължение в долината на р. Вардар. Самият Иширков пише множество публикации на историческа и етнографска тематика, в които разглежда произхода на населението в Македония и Тракия. По време на Парижката мирна конференция от 1919 г. отправя свой меморандум до нейните делегати, а след подписването на Ньойския договор публикува статията „Мирният договор в Ньой и българските граници на Българското царство“.

Проф. Анастас Иширков оставя след себе си впечатляващо научно творчество от над 200 труда в областта на географията, историята, етнологията и литературата. Сред тях не бива да забравяме и материалите му по политическа география и геополитика, с които фактически поставя основите и на тези дисциплини у нас. Загрижен е силно за съдбата на българското етническо землище и пише статии, защитаващи българската позиция в Македония, Беломорска Тракия, Западните покрайнини и Добруджа. По отношение на македонския въпрос е привърженик на идеята за разрешаването му чрез автономия. Аргументът е, че по този начин Македония ще получи възможност за нормално развитие, което да прекъсне емиграцията на населението ѝ, отслабваща българския елемент в нея. Надеждата му е, че ако някога все пак се премине към обединяване с друга държава, това неизбежно ще е България поради естествената близост между тях.

Като преподавател полага сериозни усилия за подготовката не само на своите кадри, но и на тези в училищата. Отправя препоръки за обновяване на учебните програми, за подобряване на подготовка-

та на ученици и учители, а също за включването на последните в изследователска работа.

Проф. Иширков придобива известност и извън границите на България, доказателство за което е членството му в редица институти и дружества. Той е избран за почетен председател на Четвъртия конгрес на славянските географи и етнографи (1936 г.).

Изпълненият му с любов към България и географията живот приключва през 1937 г. В завещанието си оставя всички свои спестявания и ценни книжа за основаване на два фонда. Първият носи името „Стипендия Ан. Иширков“ и средствата му са предназначени за специализиращите география в чужбина. Вторият е „Награди за студентски научни трудове по география в България“.

Проф. Анастас Иширков е ярък пример за това, че България има не само храбри военни, славни революционери или световноизвестни спортисти, но и учени на много високо равнище.

АСЕН ОВЧАРОВ

Създателят на съвременния български джаз

Макар и да няма толкова много почитатели, колкото класическата и популярната музика, българският джаз също може да се похвали със свои постижения. Квартетът „Джаз Фокус 65“ печели наградата на критиката на Първия международен джазов фестивал в Монтрьо през 1967 г., един от членовете му – Милчо Левиев, дълги години работи в САЩ, а ръководеният от Вили Казасян Бигбенд на Българското радио има множество участия в чужбина. Историята на жанра в страната обаче е неизменно свързана с името и житейската съдба на Асен Овчаров.

Той е роден през 1906 г. в Харманли. След като завършва гимназия в родния си град, записва да следва химия в Софийския университет. Скоро обаче разбира, че истинското му призвание е музиката, и започва да учи при преподавателя в Музикалната академия Андрей Стоянов. По това време голяма част от начинаещите музиканти изкарват допълнителни приходи, акомпанирайки по време на прожекциите на неми филми. Скоро Овчаров, както и цяла България, ще се сблъска с едно ново явление – джаза.

Появилият се в началото на XX в. в Ню Орлиънс музикален стил първоначално е възприеман просто като музика за масов танц. Неговата поява не е приета еднозначно от обществото, за което говори описанието на термина в „Речник на чуждите думи в българския език“ от проф. Стефан Младенов:

„Модерна“, всъщност полу- и дори напълно дивашка музика на „културна Европа и Америка“.

Концертът на Сам Удинг и неговия оркестър *Chocolate Kiddies* в София през 1928 г. се оказва отправна точка за развитието на жанра в страната. По това време диригентът на частния оперетен театър „П. К. Стойчев“ Борис Левиев създава оркестър за забавна музика, който лятно време има ангажменти по морските курорти. Освен че е негов основен пианист, Асен Овчаров се отличава и с дарбата си да нотира по слух репертоара на чуждестранните грамофонни плочи,

до които музикантите успяват да се доберат. В този начален етап в началото на 30-те години, в който интерпретацията е водеща за сметка на авторската музика, новооснованото „Родно радио“ за първи път излъчва джазов концерт и това катализира концертния живот. Първи възможност да свири в ефир получава ръководеният от Асен Овчаров оркестър, който е одобрен от проф. Асен Златаров – Аура.

По идея на музиканта през 1933 г. е създаден първият джаз клуб в страната – „Джаз оркестрал клуб“, помещаващ се в мецанина² на известното заведение „Алказар“ (бул. „Цар Освободител“ 4). Начинанието се проваля поради липса на организация, но той успява да положи основите на своя собствен оркестър – „Джаз Овчаров“, който се оформя окончателно през 1937 г. Овчаров проявява находчивост и успява да уреди ангажменти на своя бенд на голямата сцена на кино „Роял“, в Клуба на английската лига, както и при откриването на хотел „България“.

Гръбнакът на неговия оркестър включва училия архитектура в Германия Божидар Сакеларов – Дарчо (кларинет и алтсаксофон), Нусим Нусимов – Никол (тенорсаксофон), Леон Алфаса (алтсаксофон), Стефан Кованов (тромпет), Давид Ашкенази – Дъф (ударни инструменти), Александър Николов – Сашо Слагура (цигулка и контрабас). В началото на 40-те години най-голям интерес предизвикват трите певици на бенда – Лени Вълкова, Люси Найденова и Леа Иванова (обявявани шеговито от Сашо Слагура като „три телета“ вместо „трите лета“). Въпреки че „Джаз Овчаров“ успява да се превърне в основен оркестър на Градското казино в София, личностен конфликт между Асен Овчаров и Божидар Сакеларов довежда до неговото разцепване. Създаден е „Джазът на оптимистите“, оглавяван от Сакеларов, който в следващите години ще се конкурира с „Джаз Овчаров“. За това допринася и перфекционизмът на Овчаров, който заради продължителните репетиции, които налага на останалите, си спечелва прозвището Кучето.

Самият Асен Овчаров е мобилизиран в заключителната част от Втората световна война, а след завръщането си от фронта отново се захваща със своя оркестър. През 1948 г. той и Сакеларов стигат до решение за създаването на сборен бигбенд, който да свири в

² Среден етаж в сграда.

тогавашния Дом на офицера. Навлизането във фазата на Студената война и обявяването на западната култура, към която спада и джазът, за „формализъм“, поставя музикантите от оркестъра в черните списъци на тайните служби. В една от дописките, имащи за цел да дискредитират този стил музика, се казва следното:

„Дивият кръсък, бесният ритмус, лигавият сантиментализъм, патологичната еротика – това е новото съдържание на джазовата музика. У нас тази поквара все още продължава да си съществува, насаждана безпрепятствено от джаза „Овчаров“, на когото подражават всички по-малки състави от този род“.

Макар и да не завършва земния си път в лагер, за разлика от Сашо Слагура, Асен Овчаров също е сред репресираните. През 1949 г. е арестуван по обвинение за шпионаж, базирано на честите му посещения в американската и британската дипломатическа мисия, които всъщност са с цел снабдяване с оригинален нотен материал. След 6 месеца в ареста той и младата му съпруга (по професия балерина) са интернирани в Тутракан. Следва въдворяване в концлагера в Белене, освобождаване през 1952 г. и нова присъда от 6 години затвор.

Овчаров избира да бъде интерниран в Пловдив, след като става ясно, че няма да може да се върне в София. Последователно е преподавател по акордеон в Музикалното училище, композитор и диригент на Ансамбъла за песни и танци към радио „Пловдив“, както и ръководител на естрадния състав към Дома на транспортните работници. Неговият авторитет няма как да бъде подминат и диригентът на оркестър „Балкантон“ Димитър Ганев му предлага позицията на аранжор, която ще му даде възможност отново да работи в столицата. Асен Овчаров обаче вече има здравословни проблеми, които го принуждават да остане в Пловдив, където приключва земния си път през 1972 г. Едва след политическите промени той ще получи нужното признание и ще заеме полагащото му се място в историята на българския джаз.

АСЕН ПЕЙКОВ

И в Рим му сваляха шапка

Ако решите да пътувате до Рим със самолет, няма как да не минете през летище „Фиумичино“, на излизане от което ще попаднете на статуя на Леонардо да Винчи, която стои там от 1960 г. Името на нейния автор ще научите, ако се разходите до най-голямата забележителност на Вечния град – Колизеума. На стотина метра от него се намира ларго „Асен Пейков“, кръстено на един от най-значимите български скулптори, получил сериозно признание в Италия.

Героят на настоящия разказ е роден на 28 юни 1908 г. в София в семейството на Невенка и Никола Пейкови. Още когато е на 6 години, той остава сирак след смъртта на майка си. Баща му, който е завършил инженерство в Париж, се премества в родния си град Севлиево заедно с малкия Асен и неговите невръстни брат и сестра Илия и Надя. Там той се жени за втори път и от брака с Точка Иванова се ражда син – Стефан. Семейството в крайна сметка се мести в София, където Никола е избран за депутат от квотата на БЗНС. За следващите драматични моменти от живота му след години Пейков ще разкаже следното:

„По време на събитията от 1923 година³ баща ми бе застрелян пред вратата на нашия софийски дом. И тогава от къщната порта и с бащиния си кураж аз, на 16 години, побягнах към Черноморския бряг. Там четири години бях рибар в Созопол. Заедно с още четири момчета като мене криехме под куп мрежи едно забранено списание, което се казваше „Мисъл“⁴. Четяхме го и това ни помагаше по-леко да понасяме живота. Когато го намериха, другите момчета успяха да избягат, а мен ме хванаха и ме тикнаха за осем месеца в затвора. Освободиха ме, но вече ми беше забранено да се приближавам до морето“.

³. Има се предвид превратът от 9 юни 1923 г., довел до свалянето от власт на правителството на Александър Стамболийски.

⁴. Вероятно Пейков има предвид забранено издание на БКП. Легално издание със сходно име („Наша мисъл“) излиза в периода 1931 – 1932 г.

След завръщането си в София Пейков продължава да изпитва затруднения. За да се прехранва, цепи дърва и разнася въглища, а убежището му е една дъскорезница, където спи върху купчина дъски. През главата му дори минават мисли за самоубийство, но в крайна сметка волята му се оказва по-силна и той успява да си намери работа при един адвокат. „Веднъж в едно софийско кафене заговорих за любовта си към морето на един мой нов приятел, който работеше керамика. Това, че той ме заведе в ателието си, реши съдбата ми. Там видях, докоснах глината и станах скулптор...“, разказва за първия си досег с изкуството Пейков.

За да стане скулптор обаче, той трябва да премине през школата на едно от най-големите имена в това направление – проф. Анрей Николов. Първоначално е негов чирак, след което завършва класа му в Държавната художествена академия. Още като студент участва в конкурса за паметник на братята Евлоги и Христо Георгиеви пред Софийския университет и получава втора награда. Третата награда за проекта на монумент на Скендербег в Тирана го стимулира и на 24 април 1938 г. той открива първата си самостоятелна изложба в София.

Скоро обаче Асен Пейков решава да тръгне по пътя на своя учител и в края на същата година заминава за Рим. Преди това той посещава Испания, Северна и Южна Америка. Това се оказва решаващ ход за неговия живот, тъй като малко след пристигането си се запознава с графиня Мария Тереза Деленс, от която има син – Родолфо. Българинът установява свое ателие на улица „Марзута“ 54 и се превръща в майстор на скулптурния портрет. Животът му е приготвил нова изненада, след като през 1942 г. се запознава с маркиза Емилия Бока-негра, която моментално става новата гама на сърцето му и извор на творческо вдъхновение.

От втората половина на 50-те години настъпва златният период в кариерата на Пейков. Сред известните личности, които му позират, са легендите на киното София Лорен, Федерико Фелини, Силвана Мангано, Джина Лолобриджиджа, Сесил Обри и Ава Гарднър, художниците Джорджо де Кирико, Алберто Савинио, Масимо Бонтемпели и Луиджи Бартолини, италианският писател и музикален критик Бруно Барили, откривателят на пеницилина Александър Флеминг, както и Норма Ан Сайкс (Сабрина), определяна за британския еквивалент на Мерилин Монро. Българинът е и единственият скулптор, пред когото позира

папа Пий XII, чийто бронзов бюст и до ден днешен се намира в конгресния център „Мондо Милоре“. Сътрудничеството на Пейков с Ватикана не спира дотук. През 1968 г. той изработва бронзов релеф на св. Франциск от Асизи, който служи за обков на специално колекционерско издание, посветено на основателя на Ордена на миноритите. Творби на Пейков могат да бъдат видени в 16 италиански града, като сред тях фигурират барелефи в Асколи Пичено и Анкона, статуята на богинята Минерва в Университета в Бари, скулптурата „Герои“ в Института по физика в Орвието и пластиката „Майчинство“ в Болоня. Общо той създава близо 1300 скулптурни портрета, 16 монументални творби, а само в Рим самостоятелните му изложби наброяват 15.

През 1969 г. той за кратко се завръща в България, за да участва в международния конкурс за паметник на хан Аспарух. Проектът му обаче печели само поощрителна награда, което дълбоко засяга твореца. В резултат на това здравето му се разклаща, а когато на 25 септември 1973 г., докато вае портрет на актрисата Клаудия Кардинале в ателието си, получава инфаркт за втори път, това се оказва фатално. Асен Пейков бива погребан в римското гробище „Верано“, като и до ден днешен неговите творби напомнят за знаменития творец, на когото в Рим сваляха шапка за безспорния талант.

АСЕН ТРАЯНОВ

Изследователят на венецуелската джунгла

Географски Централна и Южна Америка са твърде далеч от България, но дори и там може да бъде открита родна следа. Емигрантските общности в Аржентина и Уругвай успяват да станат интегрална част от местния обществен живот, за което свидетелстват успехите на футболния Данубио от Монтевидео. В Бразилия гъщерята на български емигрант Дилма Русеф прави завидна политическа кариера и в периода 2011 – 2016 г. е президент на страната. За дейността на родните заселници в Хондурас пък свидетелства откриването на река Рио България. В дългия списък на българите, поели по неизвестния път към другия край на света и постигнали големи успехи, няма как да бъде пропуснато името на Асен Траянов.

Той е роден през 1885 г. в Сливен. Баща му Васил е съдебен следовател и семейството, чийто произход е от Македония, постоянно променя своето местоживееие. Три години по-рано се ражда братът на Асен – Теодор Траянов, който ще стане един от най-изявените поети символисти. „Среден на ръст като Теодор, Асен беше доста слаб, с умно изпито лице, много симпатичен и сладкодумен. Слушала съм го с часове у дома“, казва за него Вера Балабанова, която е лична секретарка на Теодор Траянов. Напътствани от своята майка, по професия учителка, двамата получават сериозно образование. Асен завършва Военното училище в София и на 19 септември 1906 г. е произведен в звание подпоручик. Започва военната си служба в Първа пионерна (инженерна) дружина, където го заварват Балканските войни (1912 – 1913) и Първата световна война (1915 – 1918). В хода на бойните действия е военен инженер във Варненския укрепен пункт и е домакин на Осма пионерна дружина. През 1918 г. се уволнява със званието майор и получава два ордена за храброст.

Националната катастрофа, която застига България, кара Асен Траянов да потърси ново начало на живота си заедно със своята съпруга Дора и гъщеря им Лидия. Тримата емигрират в Южна Америка, като първоначално отсядат в Буенос Айрес и Бразилия. Целта на семейс-

твото е да получи виза за САЩ и докато трае нейното очакване, се установяват на остров Тринидад (част от Тринидад и Тобаго). Карибският остров се намира в непосредствена близост до Венецуела, която се превръща в магнит за чуждестранни инвестиции заради разкритите петролни залежи. Проучванията са насърчавани от диктатора Хуан Висенте Гомес, което отваря възможност за Траянов да използва натрупаните знания в съставянето на топографска карта на югоизточната част на Венецуела.

Българинът, който вече е известен сред местните като Траханес, веднага организира експедиция до най-крайния източен район на страната – областта Гуаяна. По пътя си той се среща с местни племена, с които досега не е осъществяван контакт, и се натъква на най-различни екзотични видове – от папагалите ара до големите хлебарки, наричани от местните кукарача. Впоследствие неговите разкази ще намерят място в книгата на Владимир Манев „Един българин в джунглата“, базирана на разговорите на автора с него. В творбата пътешествията на Траянов се описват в най-малките подробности, като някои моменти, сред които плаването със сал по Ориноко, изглеждат като излезли от приключенски роман на Майн Рид или Карл Май.

Траянов организира общо 13 експедиции, основно в Гвианската планинска земя, и по-конкретно планината Рорайма. Някои от новооткритите обекти получават български имена, които биват заличени с течение на времето. Приключенецът отказва да съдейства на група английски златотърсачи въпреки изричните инструкции на диктатора Гомес, поради което за кратко се озовава в затвора. През цялото време Траянов поддържа тесни връзки с геолога Любен Христофоров, който работи за американския петролен концерн „Пантепек“. В продължение на 20 години той изследва джунглите на Амазонка и Ориноко, преминавайки през Венецуела, Еквадор, Гватемала, Бразилия, Гвиана, Колумбия и Перу. За разлика от Траянов, Христофоров успява да опише приключенията си в няколко книги – „Скритата река Рио Ескондидо“, „Съкровищата на дяволската планина Ауян Тепюй“, „Джунглата Петен“ и „Амазонията“.

Самият Траханес решава, че е време да се завърне в България и се заема с организирането на европейска експедиция до Венецуела. Тя трябва да включва 90 души, сред които и 7 българи. По предварителен план нейното начало е планирано за 1 януари 1940 г. с от-

пътуването на кораб от Хамбург. Началото на Втората световна война обаче слага край на проекта и става причина българинът да се окаже в безизходица. Асен Траянов умира на 2 август 1940 г. Дълго време неговото име тъне в забрава. Роля за това има фактът, че неговото семейство окончателно се мести във Венецуела, докато брат му е сред множеството представители на интелектуалния елит, станали жертва на разчистването на лични сметки непосредствено след 9 септември 1944 г.

Интересно е, че веднага след смъртта на Траянов в периодичния печат се появяват серия от публикации под заглавието „Един българин през джунглите на Южна Америка. Чудните приключения на зап. майор Асен Траянов, разказани от самия него при разни случаи в компании и на негови дружари. Събрал Богомил Николаев“. Всъщност зад името Богомил Николаев се крие известният писател Богомил Райнов, който години по-късно признава авторството си в друго свое произведение, като разказва, че всичко започва от запознанството му с Траянов в Пловдивската библиотека:

„Бях тъй очарован от разказите на Траянов, че щом се върнах в София, побързах да ги споделя с приятеля си Павел Вежинов. И веднага решихме да напишем общ роман с Павел. От мен – историята, от него – белетристичният опит.

Приносът на Павел не се ограничи с опита, той осигури и публикацията. Не публикация в отделна книга – за такова нещо по онова време не можехме и да си мечтаем, а в един сензационен софийски седмичник, чието име вече съм забравил. Сядахме в стаята у дома, обсъждахме повествованието в общи линии, сетне го измисляхме пасаж по пасаж и пасаж по пасаж го чукахме на машината. Историята се печаташе на подлистници и отначало бе доста забавна, поне за нас, авторите, но постепенно взе да ни дотяга. Така не помня дали я завършихме докрай, или я заряхме нейде преди края. Още повече, какво представлява края на една история, това е доста мътна работа, поне дотогава, докато не си убил героя си“.

От гледна точка на писателя историята на Асен Траянов може и да не дава простор за развихряне на фантазията, но в крайна сметка целта на експедициите е била чисто изследователска и в това отношение те са повече от успешни.